

Bijlage 3

Maatschappelijke impactanalyse

Een integrale beschouwing van de Coronacrisis (DGSC-19/LT2)

Versie 9/2/2021

Inhoudsopgave

1. Aanpak en scope
2. Totaaleffect coronacrisis
 - a. Gezondheid
 - b. Economie
 - c. Samenleving
 - d. Positieve effecten
3. Toedeling effecten naar oorzaken
 - a. Wat komt hoofdzakelijk door de virusverspreiding?
 - b. Wat komt hoofdzakelijk door contactmaatregelen?
 - c. Wat komt door een (al dan niet duidelijke) mix van verspreiding en maatregelen?

1. Aanpak en scope

- Impact wordt afgeleid van het verschil in ontwikkeling gedurende de Coronacrisis ten opzichte van de ontwikkeling of verwachting voordat het virus in Nederland uitbrak
- Op deze manier bepalen we zoveel mogelijk de impact van de pandemie, alsook de impact van de genomen maatregelen ter bestrijding daarvan.
- Soms is het niet duidelijk of de impact toe te schrijven is aan de maatregelen of aan de pandemie zelf, het is dan een mix van beide.
- Analyse is gebaseerd op bestaande rapporten van o.a. RIVM, CPB en SCP
- Het betreft een integrale analyse, gezien vanuit de drie aandachtsgebieden + interactie tussen deze gebieden:
 - Gezondheid
 - Economie
 - Samenleving

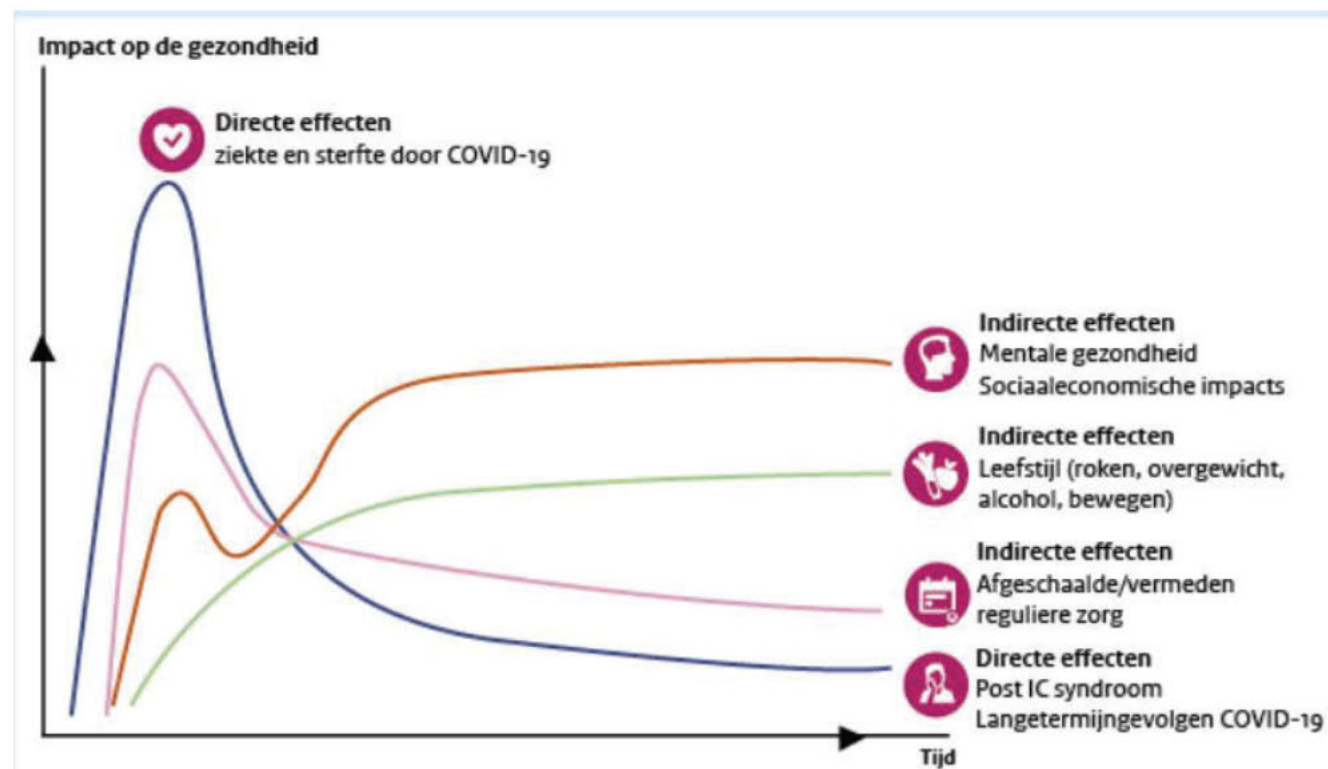
2. Totaaleffect coronacrisis

- a) Gezondheid
- b) Economie
- c) Samenleving
- d) Positieve effecten

2a Gezondheid (1): impact

- COVID-19 heeft directe en indirecte gevolgen. De directe gevolgen: sterfte aan COVID-19 komt waarschijnlijk in de top 3 van doodsoorzaken in 2020. De gemiddelde levensverwachting komt in 2020 een half jaar lager uit dan eerder werd gedacht.
- Ook de indirecte effecten zijn enorm. De reguliere ziekenhuiszorg kwam in de knel, doordat de zorg voor COVID-19 veel beslag legde op de capaciteit.
- Ook veranderde onze dagelijkse leefstijl. De gevolgen voor de (mentale) gezondheid zijn groot.

Bron: <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/c-vtv>

2a Gezondheid (2): omvang van de impact

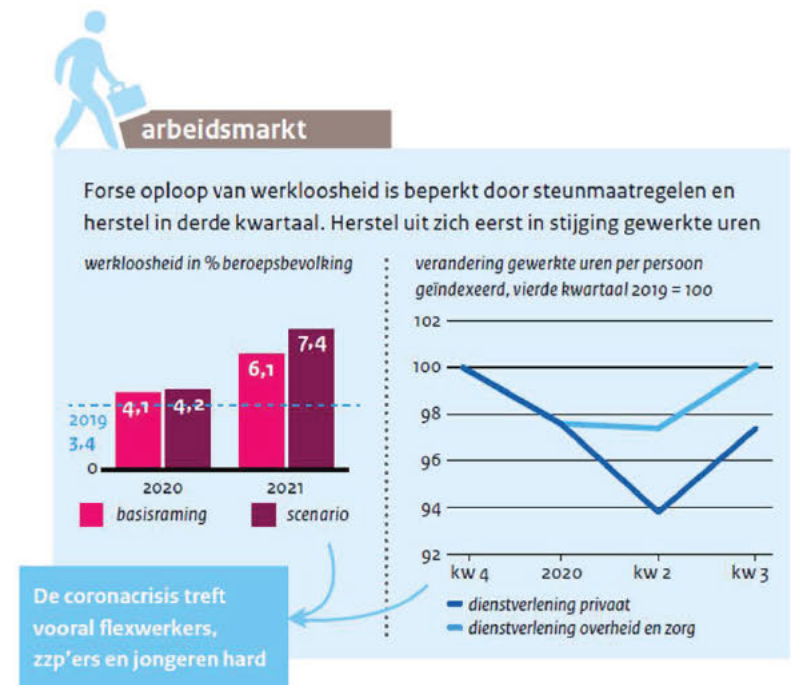
	<u>Kosten</u>	<u>Baten</u>
Direct effect: virus	<ul style="list-style-type: none">• PM	<ul style="list-style-type: none">• De verspreiding van het virus is afgeremd. Dit heeft geleid tot een lagere ziektelast (t.o.v. de situatie waarin geen maatregelen waren genomen).• Door de maatregelen zijn minder mensen ziek geworden. De effecten op de LT van corona zijn nog grotendeels onbekend. (Bron: RIVM)
Indirect effect: reguliere zorg	<ul style="list-style-type: none">• Reguliere zorg is afgeschaald en vermeden (bron: RIVM).	<ul style="list-style-type: none">• De ontwikkelingen rondom digitale zorg en zorg op afstand zijn versneld. (Bron: RIVM)
Indirect effect: mentale zorg	<ul style="list-style-type: none">• Langdurige stress kan op de LT tot psychische en lichamelijke klachten leiden.• Veel sociaaleconomische effecten moeten nog komen (oplopende werkloosheid, faillissementen, etc). Deze zullen ook impact hebben op mentale gezondheid.	<ul style="list-style-type: none">• Een deel van de bevolking ervaart meer rust, had door thuiswerken minder reistijd en meer tijd met het gezin en voelt meer verbondenheid met anderen. (bron: RIVM)
Indirect effect: leefstijl	<ul style="list-style-type: none">• Uit onderzoek van de RIVM blijkt dat mensen gemiddeld minder zijn gaan bewegen en zijn aangekomen. Op de LT kan dit leiden tot een toename van het aantal mensen met obesitas.• Roker zijn gemiddeld meer gaan roken.	

2b Economie (1): vooruitzicht + verwachte realisatie 2020

Grote impact op wereldhandel en saldo overheidsbegroting; (nog) beperkte impact op werkloosheid

	Huidige verwachting realisatie 2020	Verwachte realisatie 2020 in december 2019	Realisatie 2019
werkloosheid <i>(in % beroepsbevolking)</i>	4,1	3,6	3,4
inflatie <i>(hicip in %)</i>	1,4	1,4	2,7
relevante wereldhandel <i>(groei in % bbp)</i>	-8,8	1,4	2,3
particuliere consumptie <i>(groei in %)</i>	2,1	1,9	1,4
saldo overheidsbegroting <i>(in % bbp)</i>	6,1	0,8	1,4

Bronnen: CPB raming (december 2019 + november 2020)

2b Economie (2): Impact van de COVID-crisis

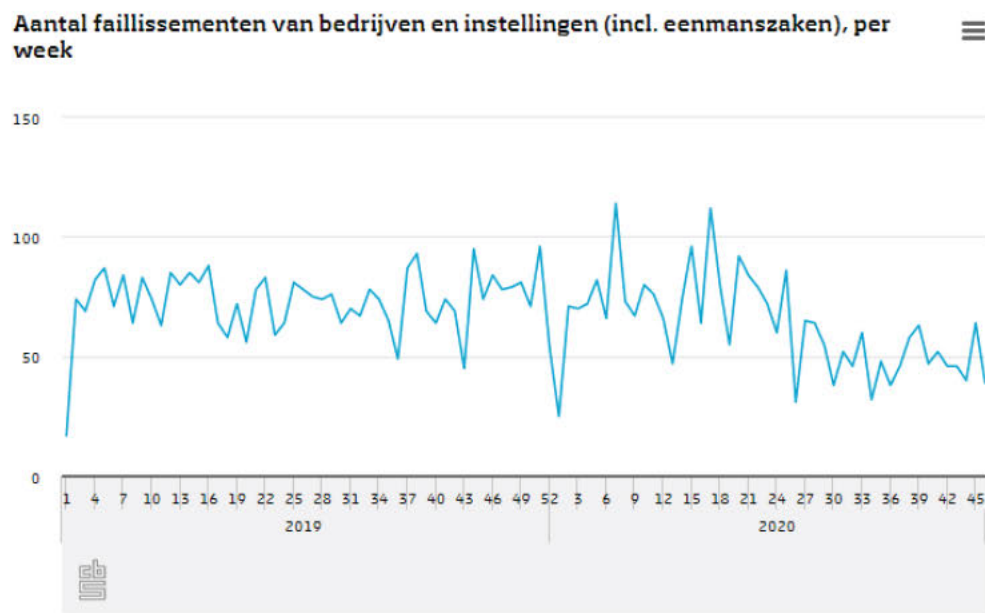
Realisatie 2020

- Q2, 2020: 8,5% krimp
- Q3, 2020: 7,7% groei ten opzichte van Q2.
- Deze groei in Q3, de grootste ooit, is voor meer dan de helft toe te schrijven aan de sterk gestegen consumptie door huishoudens. Verder namen ook de overheidsconsumptie, het handelssaldo en de investeringen toe.
- De groei in Q3 weegt echter niet op tegen de daling in de eerste twee kwartalen.
- Ten opzichte van Q4 van 2019 is de Nederlandse economie in de eerste drie kwartalen van 2020 per saldo met 3% gekrompen. (Bron: www.cbs.nl)

Verwachtingen

- De verwachting is dat Nederland momenteel in een economische recessie zit met grote onzekerheden. Dit zal bepaalde groepen en sectoren buitensporig schaden.
- Op lange termijn zijn er risico's op littekens op de arbeidsmarkt en oplopende staatsschuld, maar ook slecht-kwantificeerbare baten via gedrags- en selectie effecten (transitie naar productieve sectoren en productieprocessen, bijscholing).

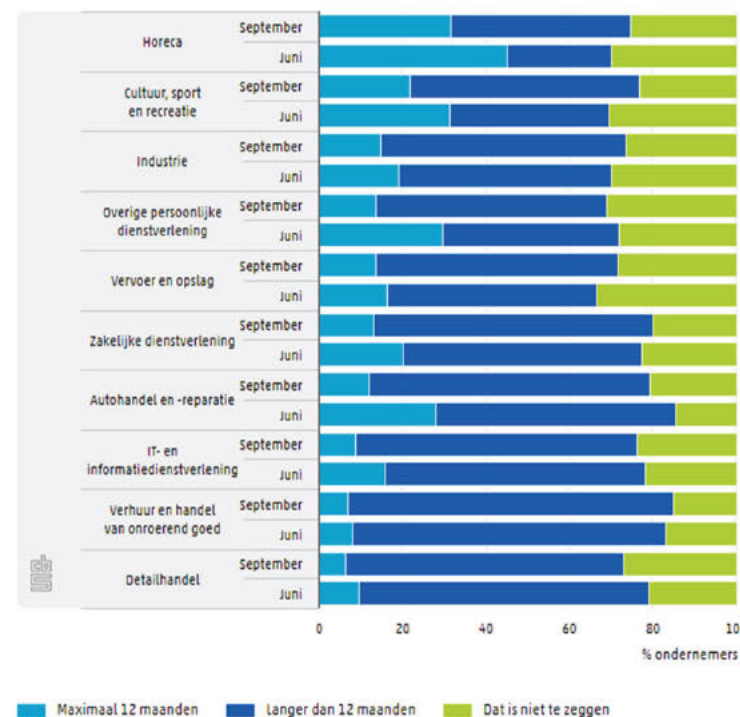
2b Economie (3): bedrijfsleven

Bron: www.cbs.nl

- In de eerste 48 weken van 2020 zijn er in totaal 3.008 bedrijven en instellingen (incl. eenmanszaken) failliet verklaard. Dat zijn er 475 minder dan in dezelfde periode van 2019.
- De afbeeldingen laten een gemengd beeld zien, schetsen grote risico's maar laten ook zien dat het veelal nog niet gematerialiseerd is in faillissement.

Voortbestaan bedrijf bij aanhoudende coronacrisis

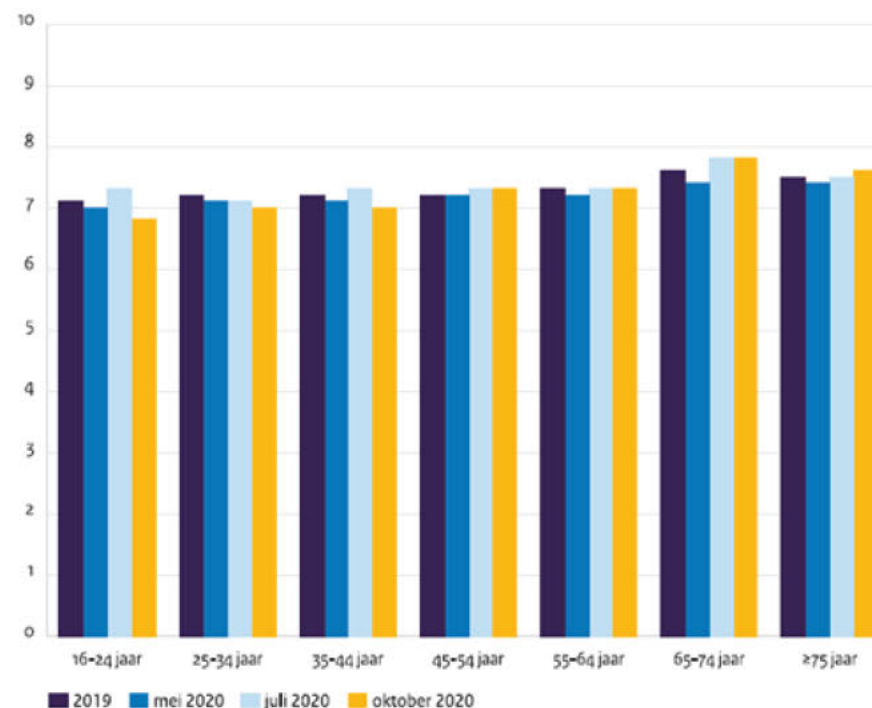

2c Samenleving (1): welbevinden

- In oktober 2020 is het welbevinden, gemeten met verschillende meetinstrumenten, nauwelijks veranderd ten opzichte van de periode voor corona.
- Zo is het rapportcijfer voor levenstevredenheid maar een fractie lager dan direct voor corona en steeg het aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden niet.
- Wel geeft 46% van de LISS-respondenten aan zich (iets) somberder te voelen dan in de periode voor corona. Het lijkt er al met al op dat corona invloed heeft op de stemming van mensen, maar dat dit zich (nog) niet vertaalt in psychische klachten.
- Toch zijn er zorgen wat betreft het welbevinden bij specifieke groepen. Zo zien we in dit signalement dat de gemiddelde levenstevredenheid van met name jongvolwassenen dit najaar is gedaald.
- Er zijn ook groepen in kwetsbare sociale en economische posities voor wie deze pandemie en de crisis op de lange termijn gevolgen heeft.
- Dat geldt bijvoorbeeld voor starters op de arbeidsmarkt of mensen met een laag of onzeker inkomen.

Bron: Rapport "Welbevinden in tijden van Corona" SCP

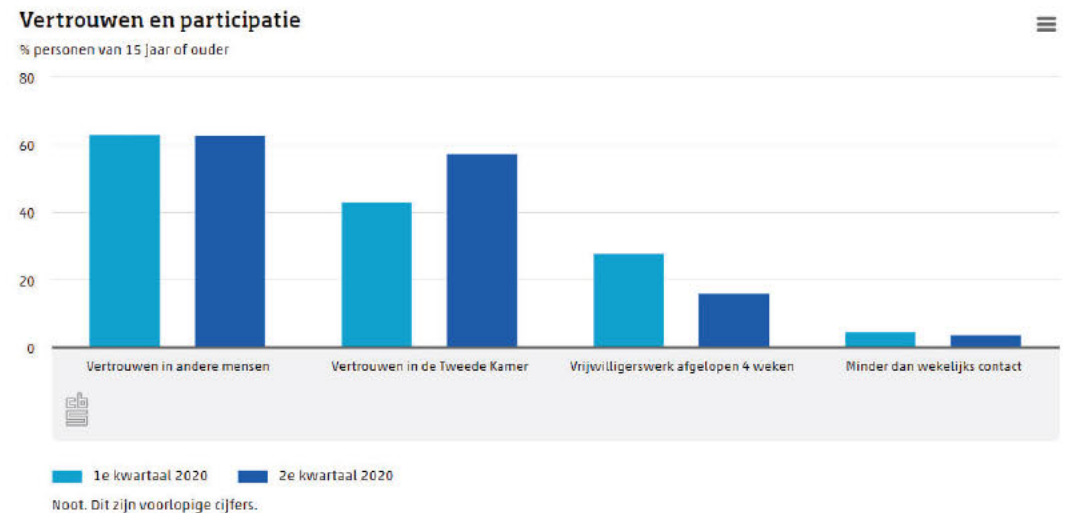
FIGUUR 2 Gemiddelde tevredenheid met het leven naar leeftijdsgroep, 2019-2020 (als rapportcijfer)

Bron: CentERdata (LISS'19,'20); SCP (MEC 2020-juli en oktober)

2c Samenleving (2): vertrouwen en participatie

- Tijdens de eerste besmettingsgolf is het aandeel mensen dat vertrouwen heeft in andere mensen gelijk gebleven op boven de 60%.
- Het vertrouwen in de politiek is in deze periode sterk toegenomen.
- Vrijwilligerswerk is afgenomen tijdens de eerste golf. Voor de hand liggende verklaring is het sluiten van verenigingen tijdens de lockdown.

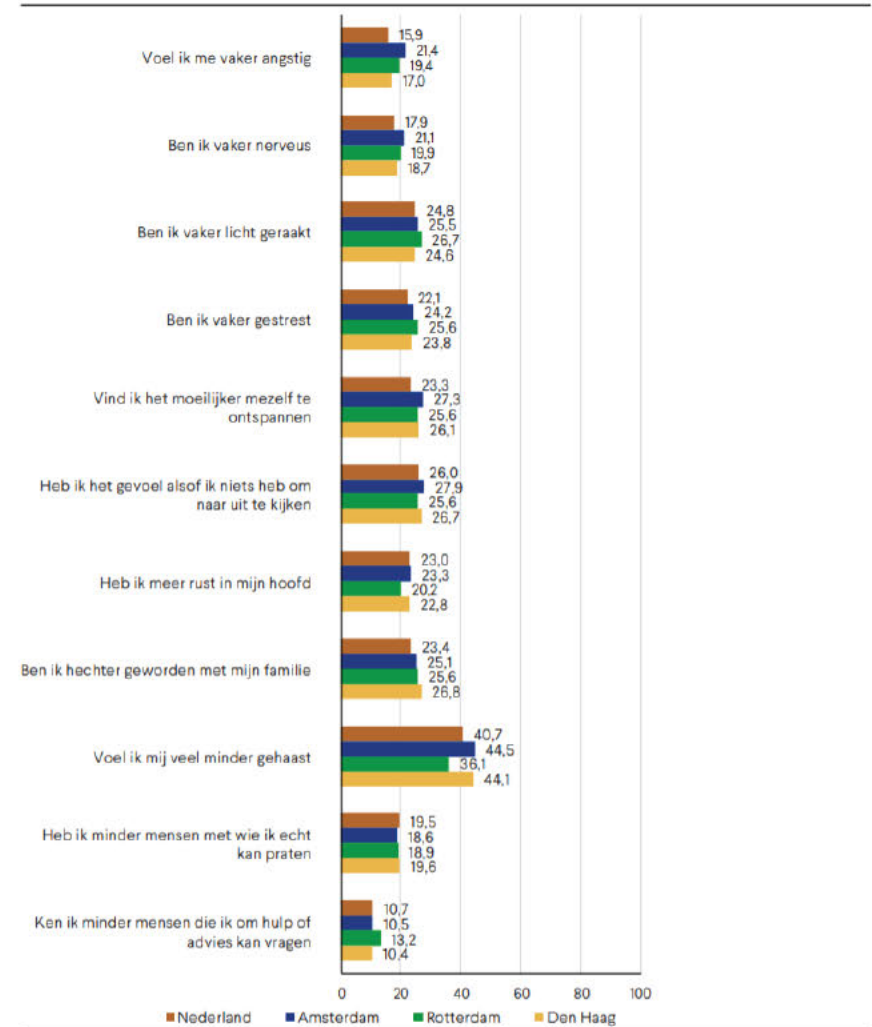

2c Samenleving (3): mentaal welbevinden

- Rond een kwart van de respondenten geeft aan vaker met negatieve gevoelens te kampen, zoals angst, nervositeit, lichtgeraaktheid en stress.
- Het beeld dat respondenten in grote steden hier vaker mee te maken hebben dan landelijk gemiddeld wordt ook door de cijfers in Amsterdam bevestigd.
- Hoewel uit eerder onderzoek blijkt dat mensen vaker negatieve dan positieve gevolgen van de corona-uitbraak voor hun mentale gezondheid rapporteren, zien we dat respondenten relatief vaak aangeven zich minder gehaast te voelen. Bij 4 op de 10 respondenten is dit het geval.
- Ongeveer een kwart ervaart meer rust in het hoofd.
- Ongeveer een kwart van de respondenten geeft aan sinds de uitbraak hechter te zijn geworden met familie.

Bron: https://www.impactcorona.nl/wp-content/uploads/2020/10/Rapport-Heropeningsamenleving_Definitief.pdf

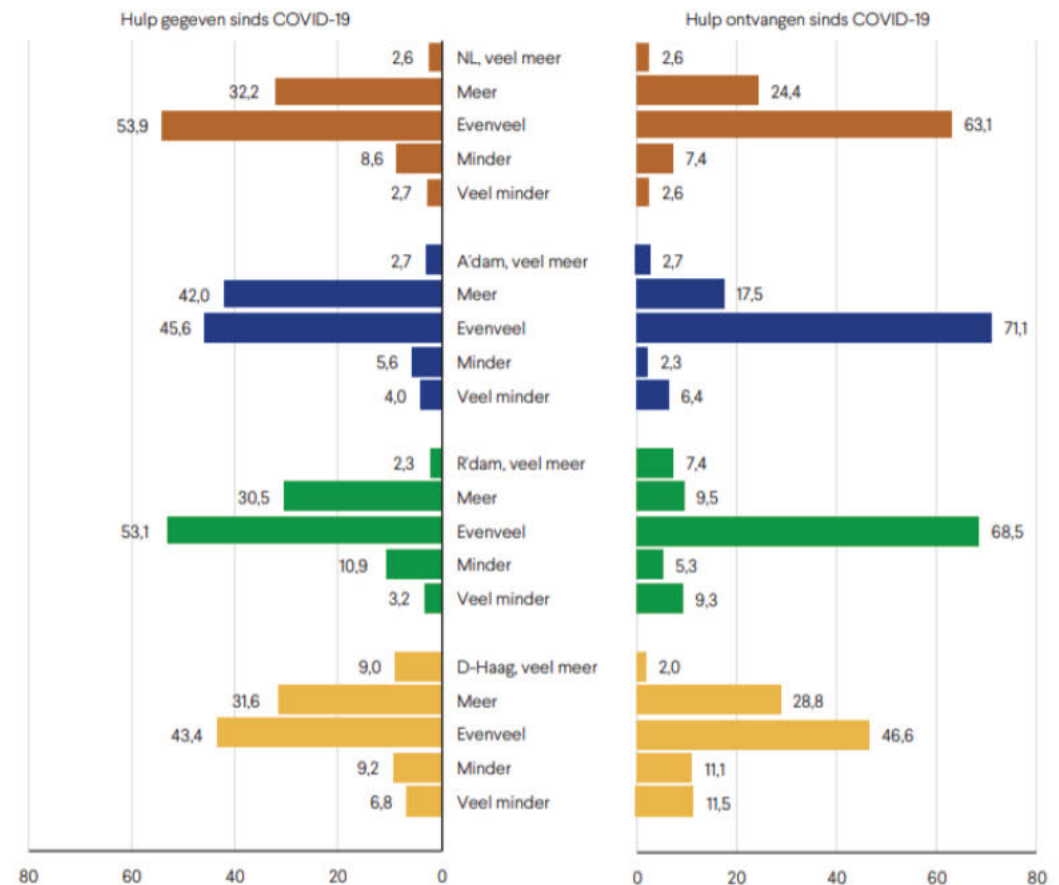
Figuur 5.4. Mentaal welbevinden sinds de uitbraak van COVID-19. percentage (helemaal) mee eens.

2c Samenleving (4): hulp geven en ontvangen

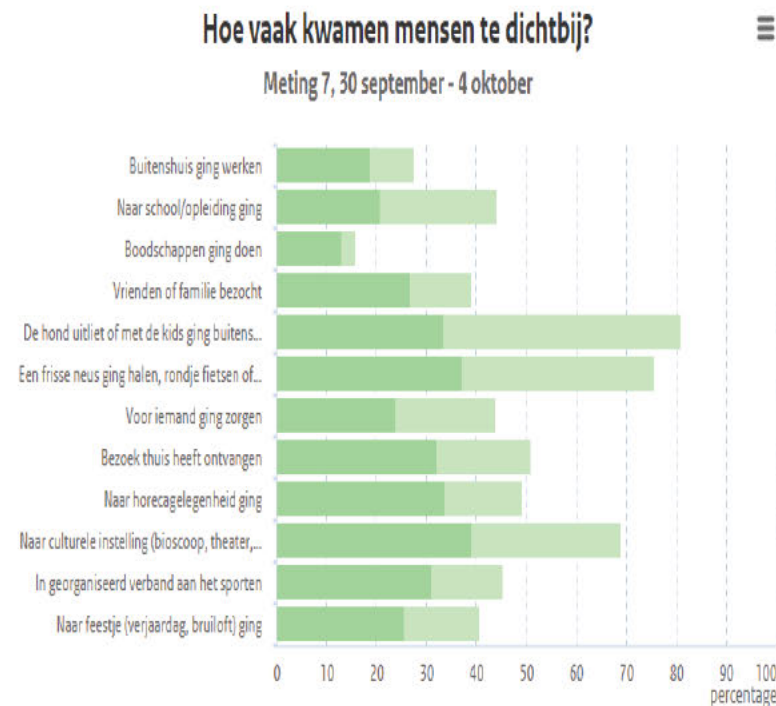
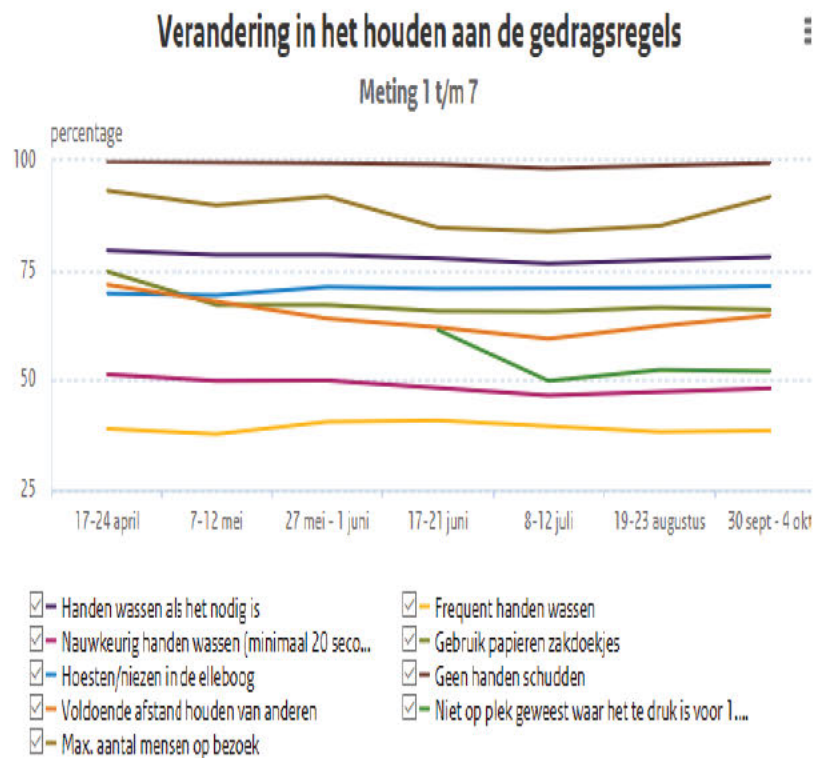
- In algemene zin blijkt dat rond een derde tot krap de helft (in Amsterdam) van de respondenten (veel) meer hulp geeft dan voor de coronacrisis.
- Het aandeel respondenten dat zegt sinds de uitbraak (veel) meer hulp te ontvangen, ligt lager. Rond een kwart van de respondenten zegt dat, in Rotterdam zelfs nog wat minder (17 procent).
- Rond de helft van de respondenten die hulp geven zeggen dat ze evenveel hulp geven als voor de corona-uitbraak. Bijna twee derde van degenen die hulp ontvangt, geeft aan evenveel hulp te ontvangen als voor COVID-19. Alleen in Den Haag is dit aandeel duidelijk kleiner.
- Een kleine minderheid van de respondenten zegt nu (veel) minder hulp te geven of te ontvangen dan voor de virusuitbraak. In Den Haag is het deel van de respondenten dat nu minder hulp ontvangt dan voor de uitbraak met 33,8 procent groter dan in de andere twee steden en landelijk.

Figuur 6.4. Meer of minder hulp gegeven en ontvangen sinds COVID-19, in percentages

Bron: https://www.impactcorona.nl/wp-content/uploads/2020/10/Rapport-Heropeningsamenleving_Definitief.pdf

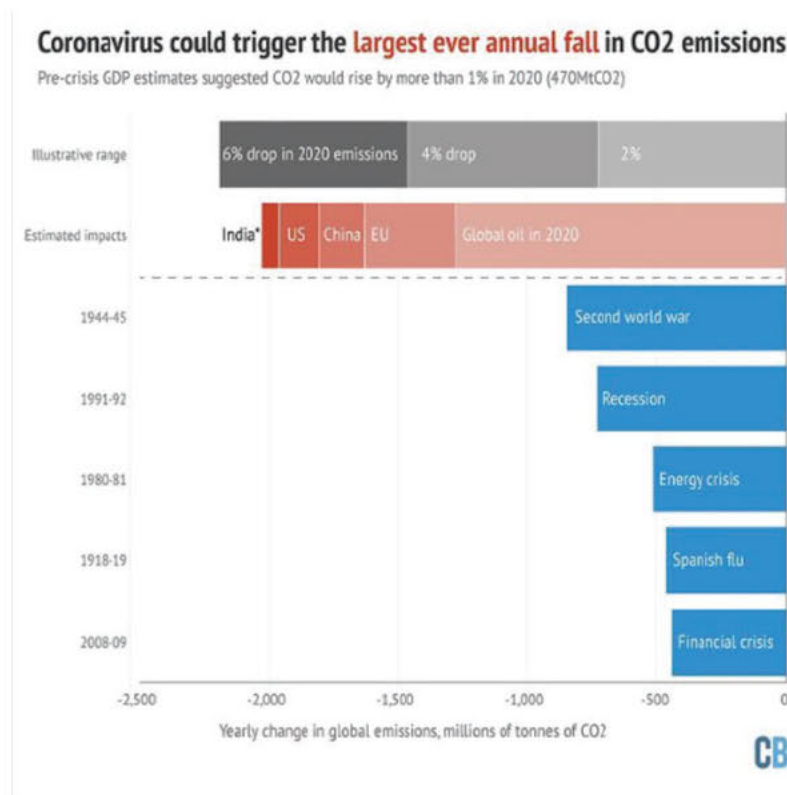
2c Samenleving (5): Naleving Corona maatregelen

2d. Positieve effecten (1): Milieu

- Wereldwijd veroorzaakt de coronacrisis dit jaar een terugval van zo'n 1,6 miljard ton CO₂-uitstoot. Dat is ruim 4 procent van de totale uitstoot, en daarmee de sterkste afname ooit.
- Die 4 procent is het gemiddelde over het hele jaar. Op het hoogtepunt van de maatregelen is de uitstoot nog een stuk lager. In China nam de uitstoot op het heftigste punt van de crisis zelfs af met 25 procent en is die nog altijd lager dan voor de uitbraak.
- In Nederland zou de crisis dit jaar een vermindering van bijna 20 miljoen ton CO₂ kunnen veroorzaken, vooral door de vermindering van het wegverkeer.
- De totale CO₂-uitstoot van Nederland is zo'n 200 miljoen ton per jaar, blijkt uit cijfers van het CBS.

(bron: website CarbonBrief)

2d. Positieve effecten (2): efficiëntie en productiviteit

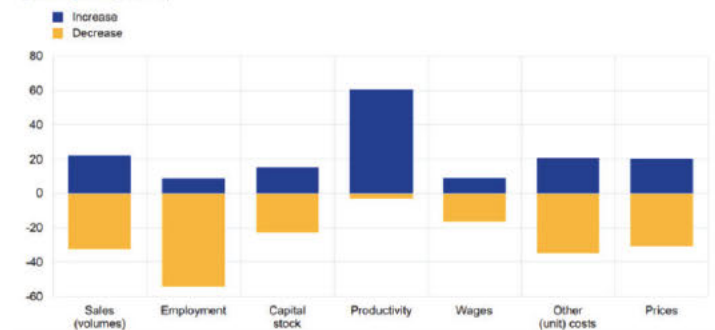
- De trend van digitalisering binnen het bedrijfsleven is door de pandemie versneld.
- Een grote meerderheid van bedrijven zegt verder dat ze meer efficiënt en veerkrachtig zijn geworden
- Een grote meerderheid van bedrijven denkt dat de productiviteit zal stijgen door de maatregelen die ze zelf hebben genomen.
- De pandemie leidt tot een ongekende disruptie waarop ondernemers wel moeten reageren. Hoewel nog veel bedrijven zullen omvallen, zullen bedrijven die overblijven er uiteindelijk operationeel beter voorstaan, met mogelijke hogere bedrijfsresultaten.

(bron: onderzoek ECB)

Chart C

How respondents saw the long-term effect of the pandemic on business aggregates

(percentage of respondents)

Notes: The survey question put to respondents was as follows – "Focusing on your own business/sector, how would you assess the overall long-term effects of the COVID-19 pandemic on the following?" Respondents could answer (i) increase, (ii) decrease, (iii) no change or (iv) don't know. In the chart, 'increase' is assigned a score of 1 and 'decrease' a score of -1.

Bron: ECB

2d. Positieve effecten (3): mentale gezondheid

- Maar naast meer angst, stress en (ernstige) somberheid ervaren mensen ook positieve effecten op hun mentale gezondheid.
- Mensen hebben tijdens de coronacrisis rust ervaren, hadden door meer thuiswerken minder reistijd en meer tijd met het gezin, en voelden meer verbondenheid met anderen.
- Verder zagen we positieve effecten bij heel specifieke groepen, zoals mensen met autisme. De maatregelen rond corona zorgen bij een deel voor minder prikkels, omdat het minder druk is en ze door thuiswerken minder last kunnen hebben van alle voor hen vaak lastige sociale momenten.

(bron: www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/c-vtv)

Positief

Ervaren rust

Minder reistijd

Meer gezinstijd

3. Toedeling effecten naar oorzaken

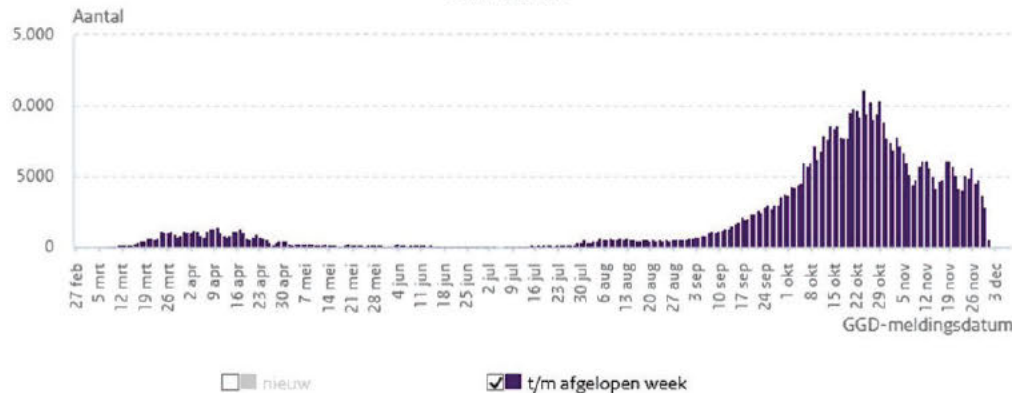
- a) Wat komt hoofdzakelijk door de virusverspreiding?

3a Gezondheid (1): directe gevolgen

GGD Meldingen positief geteste personen per dag vanaf 27 februari 2020

2020

Bron: RIVM

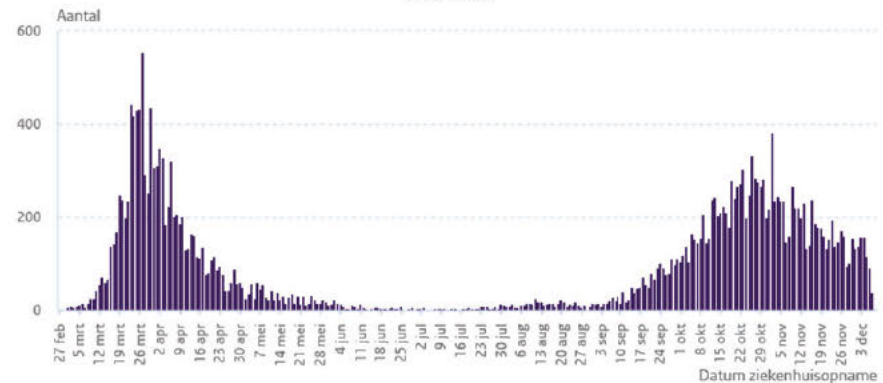
- Een mogelijk gevolg van COVID-19 is dat er nieuwe patiëntgroepen ontstaan die met langdurige klachten kampen, onder meer post-intensive care syndroom (PICS).
- Door tijdelijke kunstmatige beademing kan op lange termijn longklachten extra opleveren.
- Ook bij patiënten met een milde vorm van COVID-19 kunnen klachten als vermoeidheid, hoofdpijn en hartkloppingen lang aanhouden.

Bron: <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/grafieken>

- Tijdens de eerste golf lag de ziektelast (in DALY's) van COVID-19 5 keer zo hoog dan bij een gemiddeld influenzaseizoen. Wanneer de tweede golf en patiënten bij wie niet officieel corona is vastgesteld meegerekend worden ligt dit aantal hoger.

In ziekenhuis opgenomen patiënten vanaf 27 februari 2020

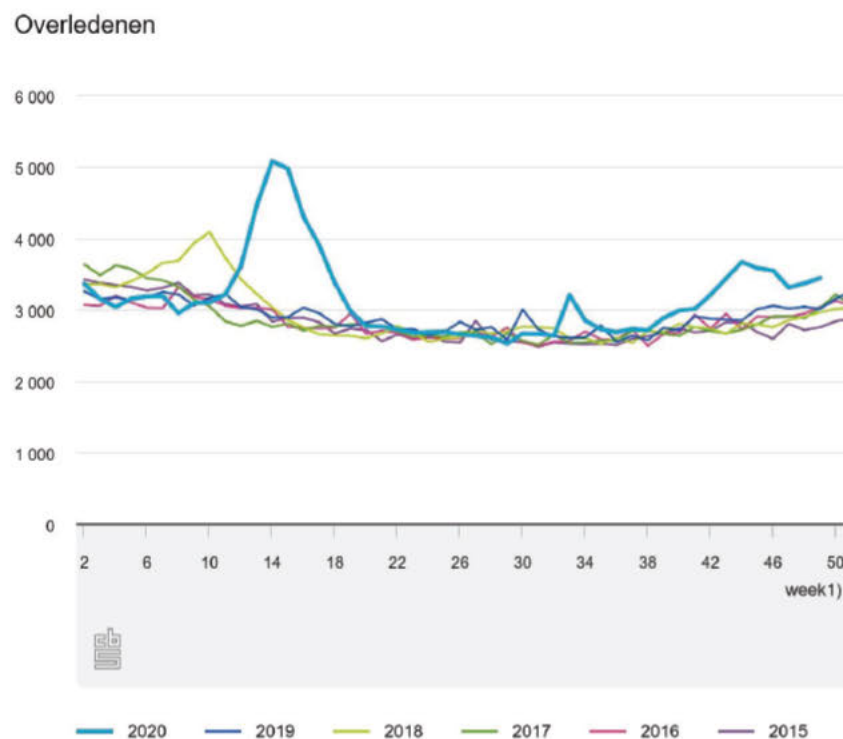
Bron: NICE

3a Gezondheid (2): sterfgevallen per week

- Per week overlijden gemiddeld 2.900 mensen. In de winter overlijden doorgaans meer mensen dan in de zomer. Hogere sterfte in de winter valt vaak samen met een periode van griep en/of kou.
- In 2020 overleden er tot half maart net iets minder mensen per week dan in 2019. Er was in de eerste weken van 2020 geen griep van betekenis en het was ook niet bijzonder koud.
- Vanaf week 12 (16 maart tot en met 22 maart) nam het aantal overledenen toe. In week 14 (30 maart tot en met 5 april) werd een piek bereikt van bijna 5 100 overledenen. De stijging viel samen met het begin van de COVID-19-epidemie. Na de piek in week 14 nam het aantal sterfgevallen af.
- Na week 20 (11 mei tot en met 17 mei) bleef de sterfte iets lager dan wat je voor deze tijd van het jaar zou verwachten. Tijdens de hittegolf in week 33 (10 tot en met 16 augustus) nam de sterfte toe. Ook in week 34 (17 tot en met 23 augustus) overleden iets meer mensen vanwege de hitte. Daarna daalde de sterfte weer.
- Vanaf week 39 (21 tot en met 27 september) neemt de sterfte echter weer toe. Dit valt samen met de opkomende tweede golf van de corona-epidemie in Nederland.

Bron: CBS (2020), <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/corona/medisch/hoeveel-sterfgevallen-zijn-er-per-week->

1) Om alleen volledige weken te tonen zijn weeknummers 1, 52 en 53 niet opgenomen.

3a Gezondheid (3): reguliere zorg

- Reguliere zorg is afgeschaald en vermeden
- Huisartsenposten zagen in de maart een terugval in zorggebruik van ongeveer 30% tov voorgaande jaren.
- Het aantal verwijzingen naar het ziekenhuis nam af (van 100.000 in de week voor de eerste coronamaatregelen naar 39.000 verwijzingen in week 12, 26.000 in week 13 en 28.000 in week 14).
- Het aantal kankerdiagnoses in de periode maart-mei 2020 lag circa 20-25 procent lager dan in de eerste twee maanden van dit jaar.
- De bevolkingsonderzoeken naar darmkanker, borstkanker en baarmoederhalskanker zijn in maart 2020 tijdelijk gestopt. Dankzij bevolkingsonderzoeken voor borst-, baarmoederhals- en darmkanker worden deze ziekten sneller ontdekt. Voor borstkanker en baarmoederhalskanker wordt elk jaar voorkomen dat respectievelijk 1.000 en 250 mensen hieraan overlijden. Bij darmkanker zullen op termijn jaarlijks 2.500 sterfgevallen worden voorkomen.
- Een terugval in aantal transplantaties in april tot 27 procent van het te verwachten maandelijkse aantal transplantaties.
- Het aantal patiënten dat in maart en april 2020 een spoedeisende hulppost (SEH Spoedeisende hulp) bezocht daalde met bijna 40 procent ten opzichte van dezelfde periode in 2019.
- Mondzorg was in week 16 van 2020 gedaald tot 19 procent van het niveau van dezelfde periode in 2019.
- Operaties zijn af- of uitgesteld. Dit betrof vooral de minder dringende zorg, de acute zorg kon grotendeels wel geleverd worden. Uitstel van minder acute zorg zorgt echter ook voor veel potentieel gezondheidsverlies.

Bron: <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/c-vtv>

3. Toedeling effecten naar oorzaken

b) Wat komt hoofdzakelijk door contactmaatregelen?

3b Gezondheid (1): mentale gezondheid

- Mentale gezondheid is verslechterd direct na de uitbraak
- Eenzaamheid is hier ook van belang, naast angst voor het virus. Van eenzaamheid is sprake bij specifieke groepen ouderen, jongeren, lager opgeleiden en lage inkomens
- Aantal verwijzingen naar GGZ nam direct na de eerste golf af van 25 voor specialistische GGZ tot zelfs 80% voor jeugd-GGZ
- Sommige mensen ervaren meer rust door thuiswerken, bijvoorbeeld doordat de combinatie bij zorg makkelijker is te organiseren

Bron: <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/c-vty>

3b Gezondheid (2): leefstijl

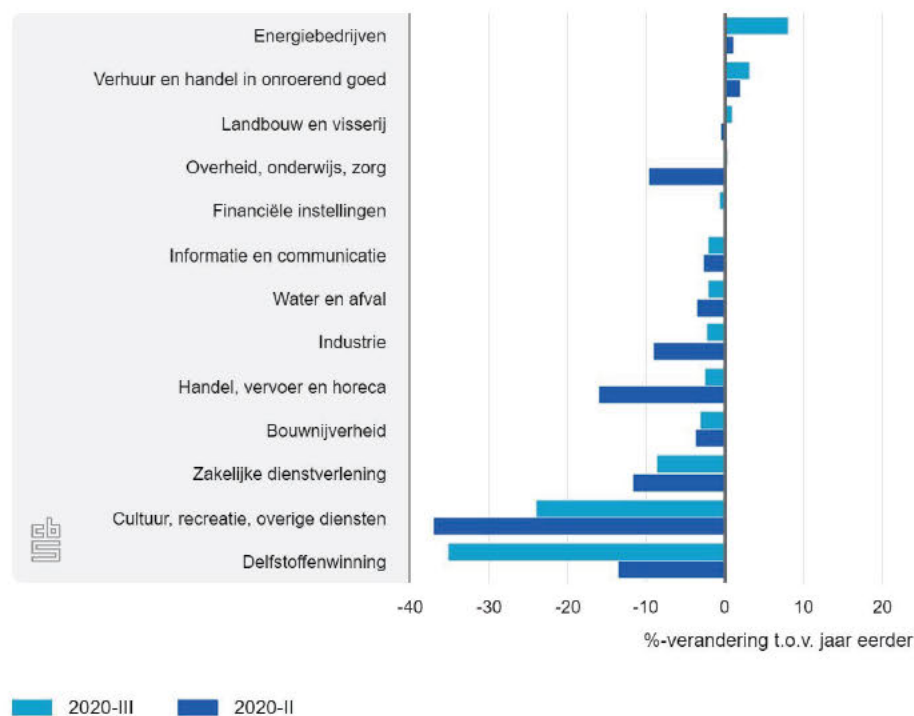
- Leefstijl van Nederlanders is veranderd
- Minder sport, meer eten, meer roken
- Verwachting is meer overgewicht door deze crisis
- 53% van volwassenen is minder gaan bewegen en 13 % juist meer
- Alcohol is gelijk gebleven bij 77 %, slechts 6% kocht meer alcohol

Bron: <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/magazine#gezondheid>

3b Economie (1): impact op sectoren

Toegevoegde waarde naar bedrijfstak (volume)

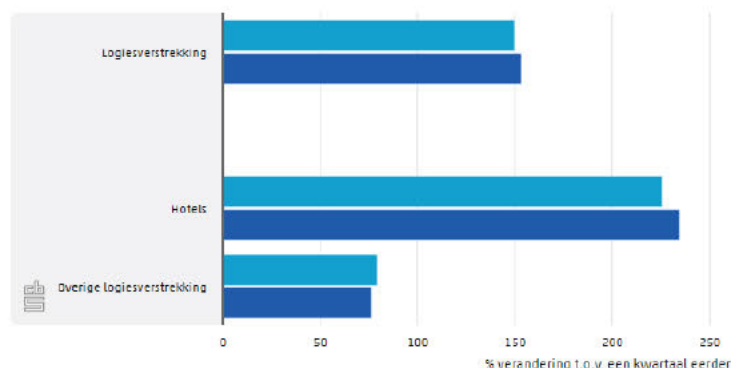

- De productie van de bedrijfstak cultuur, recreatie, sport en overige diensten was in het derde kwartaal bijna 24 procent lager dan een jaar eerder
- De productie van de totale zakelijke dienstverlening lag 8,5 procent lager dan een jaar eerder
- De productie van de zorg groeide in het derde kwartaal weer iets

Bron: CBS (<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/46/economie-veert-deels-terug-met-groei-van-7-7-procent-in-derde-kwartaal-2020>)

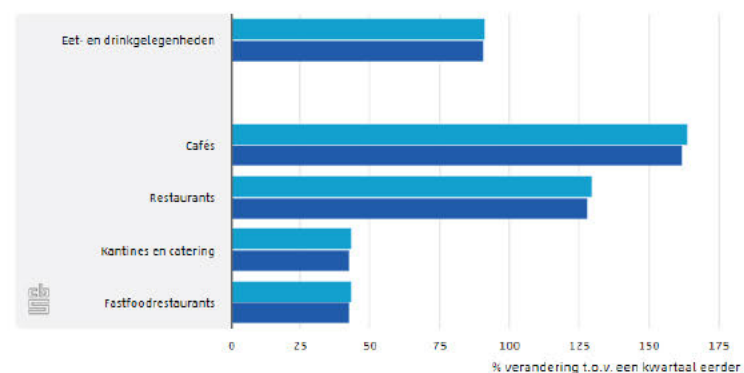
3b Economie (2): horeca

Ontwikkeling logiesverstreking (seizoengecorrigeerd), 3e kwartaal

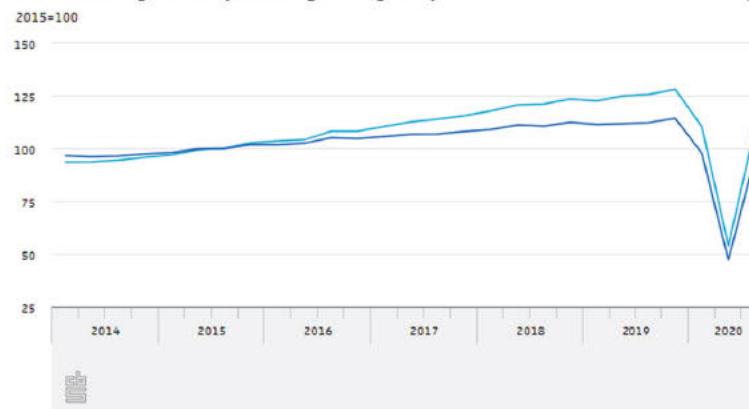
Omzet Volume (voor prijsontwikkeling gecorrigeerde omzet)

Ontwikkeling eet- en drinkgelegenheden (seizoengecorrigeerd), 3e kwartaal

Omzet Volume (voor prijsontwikkeling gecorrigeerde omzet)

Ontwikkeling horeca (seizoengecorrigeerd)

Omzet Volume (voor prijsontwikkeling gecorrigeerde omzet)

Vooruitzicht

- Vijf- tot zeshonderd horecabedrijven gaan in 2021 failliet, voorspelt het ING Economisch Bureau.
- Nederlandse horeca heeft na 2009 laten zien binnen een aantal jaar terug te kunnen komen op het oude niveau.
- Binnen de horeca werken veel ZZP'ers, flexwerkers en jongeren die hierdoor op de korte termijn harder door geraakt worden.

3b Economie (3): evenementenbranche

- De branche omvat ruim 100.000 werkplekken (waarvan 32.000 ZZP'ers) en een directe jaaromzet van € 7,4 miljard.

Vooruitzicht:

- Ondernemers in sectoren met flexibel personeelsbestand zijn sneller in staat om een crisis te overleven
- Evenementenbranche heeft lange voorbereidingstijd nodig om weer op stoom te komen. Wanneer men begin 2021 geen perspectief heeft, is plannen van evenementen in en na de zomer niet mogelijk.
- Online evenementen zijn meer in opkomst, cijfers zijn hier nog niet voor te geven. Maar het is een nieuwe markt die potentieel heeft.

3b Economie (4): Sportsector en bewegen

Economie

- Tegemoetkoming Vaste Lasten: sportscholen en fitnesscentra in totaal € 7.083.996 tot nu toe (loopt nog tot eind januari), omzetsderving fitness 45% en sportschool 53%.
- Sportscholen hebben tijdens de coronatijd veerkracht laten zien door online en buiten lessen aan te bieden. Omzet door lidmaatschapsverlies is hierdoor minder gedaald dan was te verwachten bij sluiting.
- Sportverenigingen hebben het zwaar, ook door gemiste inkomsten vanuit de kantines en verhuur van de zalen. Ze zijn veelal afhankelijk van leden en vrijwilligers en mogelijk steun gemeenten.

Beweging

- In april 2020 hadden sportactiviteiten van kinderen in de basisschoolleeftijd een terugval in sportactiviteiten van 50% en middelbare schoolleeftijd van 15%. Ook ouderen zijn minder gaan sporten, cijfers zijn hier niet van te schatten i.v.m. verplaatsten naar buitensporten.
- Met name kwetsbare groepen zijn hard geraakt in hun sport- en beweegdeelname. Zij moeten relatief veel belemmeringen overwinnen om te sporten en actief te bewegen.
- Daar komt nog eens bij dat ouderen en chronisch zieken tot de 'risicogroepen' behoren die lange tijd aan huis gekluisterd waren.
- Onder volwassenen is de afname in bewegen het grootst bij thuiswerkers, die tijdelijk geen actief woon-werkverkeer meer hebben.

3b Economie (5): musea, theaters en dieren- en attractieparken

Analyse

- Door de grote steun vanuit overheid (incl. gemeenten en provincies) wordt de culturele sector en dierentuinen in stand gehouden.
- Steun voor de culturele sector is erg afhankelijk van het politieke klimaat. Een volgend kabinet kan minder “cultuur vriendelijk” zijn.
- Het blijkt dat 27% van de ZZP’ers binnen deze sector denkt aan omscholing. Dit zullen ze naar verwachting niet op korte termijn doen, omdat de huidige en toekomstige financiële steun mogelijk voldoende perspectief geeft voor de toekomst

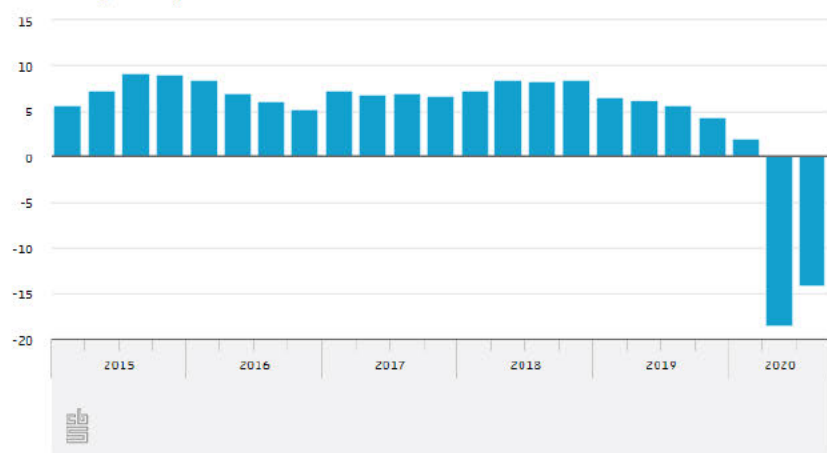
Verwachting

- Het is de verwachting dat buitendoorstroomlocaties weer op het oude niveau van voor de crisis gaan komen. Voor de cultuursector is het op dit moment zo dat de overheid, ook op lokaal niveau, er alles aan doet om de sector te behouden zoals hij nu is. Het belang van de cultuursector in zijn geheel voor Nederland is hierbij leidend. Of dit bij een volgend kabinet ook zo prominent op de agenda staat is nog niet bekend.

3b Economie (6): zakelijke dienstverlening

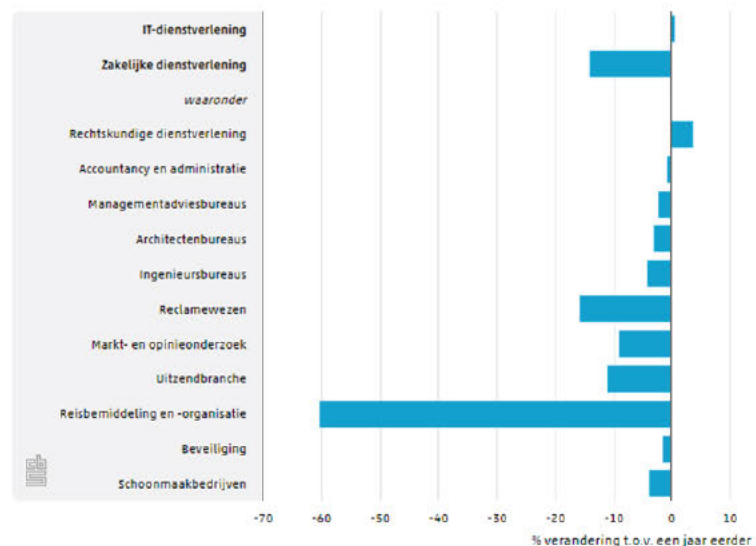
Omzet zakelijke dienstverlening

% verandering t.o.v. een jaar eerder

Bron: www.cbs.nl

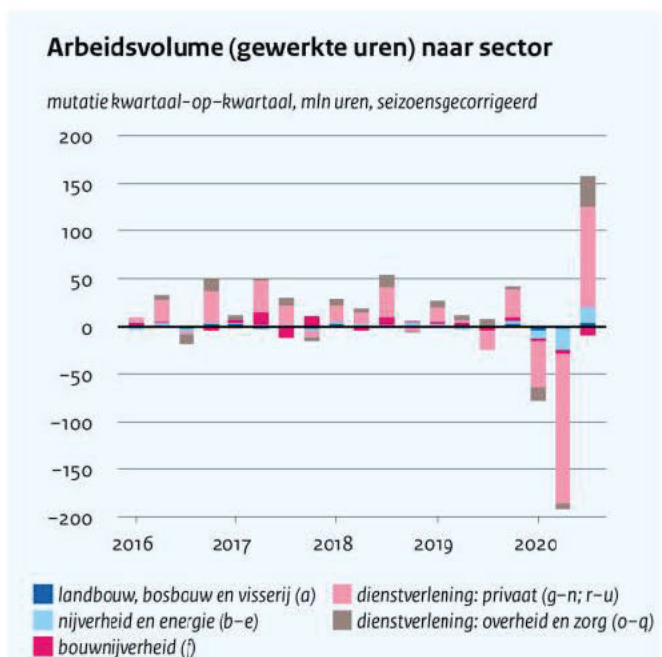
Omzet zakelijke dienstverlening, 3^e kwartaal 2020

De omzet van de zakelijke dienstverlening was in het derde kwartaal van 2020 14,1 procent lager dan in hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Vergeleken met een kwartaal eerder, toen de omzet met 18,5 procent daalde, heeft de markt zich iets kunnen herstellen. Met name de reisbranche met een omzetzakking van 60,4 procent zorgt ervoor dat het herstel beperkt blijft.

3b Economie (7): ZZP'ers

- Nederland telde in 2019 1,1 miljoen zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Het gaat hierbij om personen waarvoor een werkkring als zelfstandige de hoofd baan is. Hun aantal is de afgelopen jaren voortdurend gestegen. Als ook mensen worden meegeteld waarvoor zzp-schap een bijverdienste is, dan ligt dit aantal nog hoger. In 2018 hadden 1,5 miljoen personen inkomsten als zzp'er; voor 940 duizend was het hun belangrijkste inkomensbron. De groep zzp'ers is zeer divers en ze werken in alle bedrijfstakken. Ze zijn relatief vaak 45-plus en mannen zijn oververtegenwoordigd. (Bron: www.cbs.nl)
- Omvangrijke steunmaatregelen en het herstel in het derde kwartaal hebben de oploop van de werkloosheid beperkt. Desalniettemin is de oploop in het werkloosheidspercentage tussen maart en oktober met 1,4%-punt de grootste stijging deze eeuw. Vooral jongeren, werknemers met een flexibel arbeidscontract en zzp'ers zijn geraakt. De neergang op de arbeidsmarkt concentreert zich in de private dienstverlening. (Bron: www.cpb.nl)

Bron: www.cbs.nl

3b Economie (7): overheidsfinanciën

- Contactbeperkende maatregelen hebben een effect op overheidsfinanciën via verschillende kanalen:
 - I. **Automatische stabilisatie:** Economische krimp leidt via lagere belastinginkomsten (inkomstenkant) en hogere uitgaven aan sociale zekerheid (uitgavenkant) tot verslechtering begrotingstekort.
 - II. **Discretionair beleid (o.a. steun- en herstelpakketten):** De maatregelen ter ondersteuning van banen en inkomens verslechteren het begrotingstekort en leiden tot een toename van overheidsschuld.
- Volgens de meest recente CPB-raming (december 2020) komt de overheidsschuld in **2025 ruim 150 miljard hoger** uit dan in de laatste raming voorafgaand aan corona (maart 2020).

In miljarden euro's	2025
EMU-schuld 2025 CEP20 (maart)	399
EMU-schuld 2025 novemberraming	553
Toename EMU-schuld	154

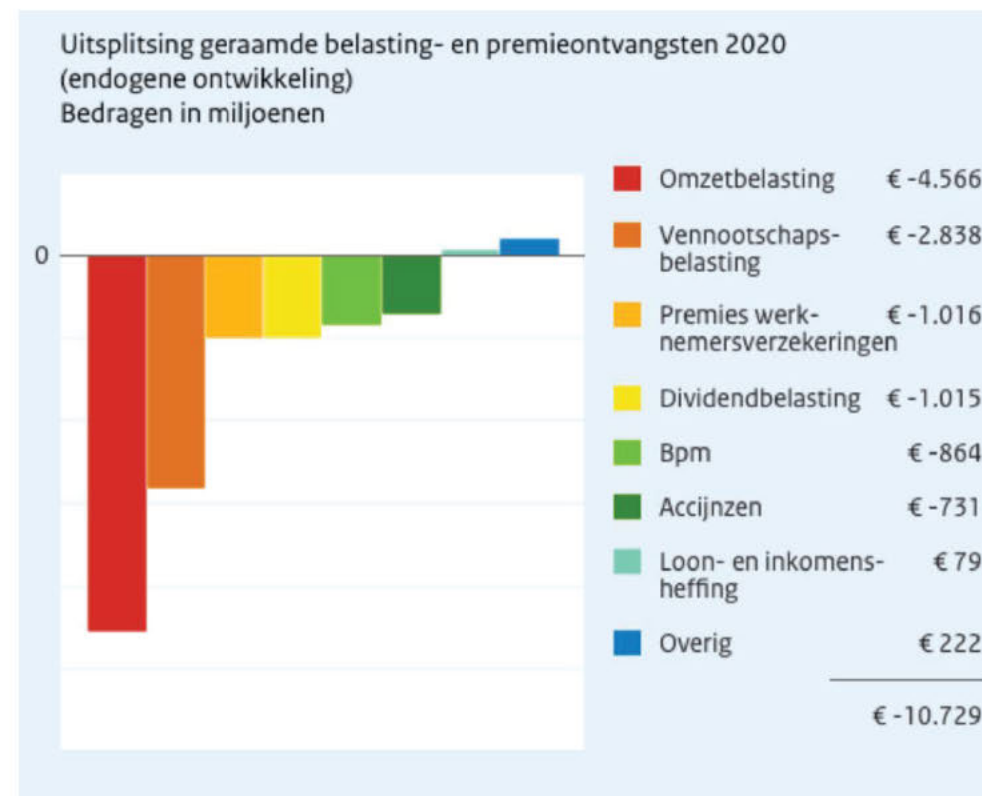
I. Automatische stabilisatie: uitgavenkant

- Aan de **uitgavenkant** zullen de effecten van contactbeperkende maatregelen vooral te merken zijn bij de bestedingen van consumenten, die minder mogelijkheden hadden om geld uit te geven. De onzekerheid zal ook doorwerken in de bedrijfsinvesteringen.
- Het effect van de maatregelen is lastig te isoleren: onzekerheid over het virus zelf heeft uitwerking op beslissingen van consumenten en Nederland wordt als open economie ook geraakt door maatregelen in andere landen.
- Onderstaande tabel laat zien dat in een eerste voorlopige berekening dat het maximale effect van de contactbeperkende maatregelen aan de uitgavenkant op automatische stabilisatoren € **14,4 miljard** bedraagt.

Effect <u>contactbeperkende maatregelen</u> op automatische stabilisatoren in miljarden euro's	2020
Maximaal effect consumptie	9,7
Maximaal effect bedrijfsinvesteringen	4,7
Totaal maximaal effect	14,4
Conservatieve schatting effect consumptie	4,9
Conservatieve schatting effect investeringen	1,2
Totaal	6,0

I. Automatische stabilisatie: inkomstenkant

- Aan de **inkomstenkant** leiden een terugval in consumptie, investeringen en inkomens tot lagere belasting- en premieontvangsten.
- Ook aan de inkomstenkant geldt dat het effect van de maatregelen lastig is te isoleren.
- In totaal zijn de belastinginkomsten **€10,7 miljard** lager uitgevallen dan zonder covid het geval zou zijn geweest.
- N.b.: de discretionaire maatregelen t.b.v. belastinguitstel zijn hierin niet meegenomen (want onderdeel steunpakket; zie volgende slide).

II. Steun- en herstelpakketten leggen grootste beslag op overheidsfinanciën

- De steun- en herstelpakketten kosten de schatkist vooralsnog bijna €65 miljard voor de aankomende twee jaar, een bedrag dat Nederland normaal gesproken jaarlijks ongeveer uitgeeft aan infrastructuur, OCW en defensie samen.
- Een groot deel hiervan betreft steunmaatregelen NOW, Tozo en TVL. Het gebruik van deze steunmaatregelen ademt mee met de economische situatie.

in miljarden euro's	2020	2021	Totaal
EMU-relevante uitgaven	29,1	22,3	51,5
Fiscale maatregelen	4,4	-3,0	1,4
Totaal EMU-relevant Najaarsnota	33,6	19,3	52,8
Niet EMU-relevante uitgaven (leningen)	2,4	0,2	2,6
Belasting uitstel	12,6	-3,8	8,8
Totaal wel en niet EMU-relevant	48,5	15,7	64,2

Uitgavenmaatregelen in miljarden euro's	2020	2021	Totaal
NOW	13,6	8,6	22,1
Tozo	2,8	0,6	3,3
TVL/TOGS	2,1	1,9	4,1
Overig	10,7	11,3	22,0
Totaal	29,1	22,3	51,5

Implicaties

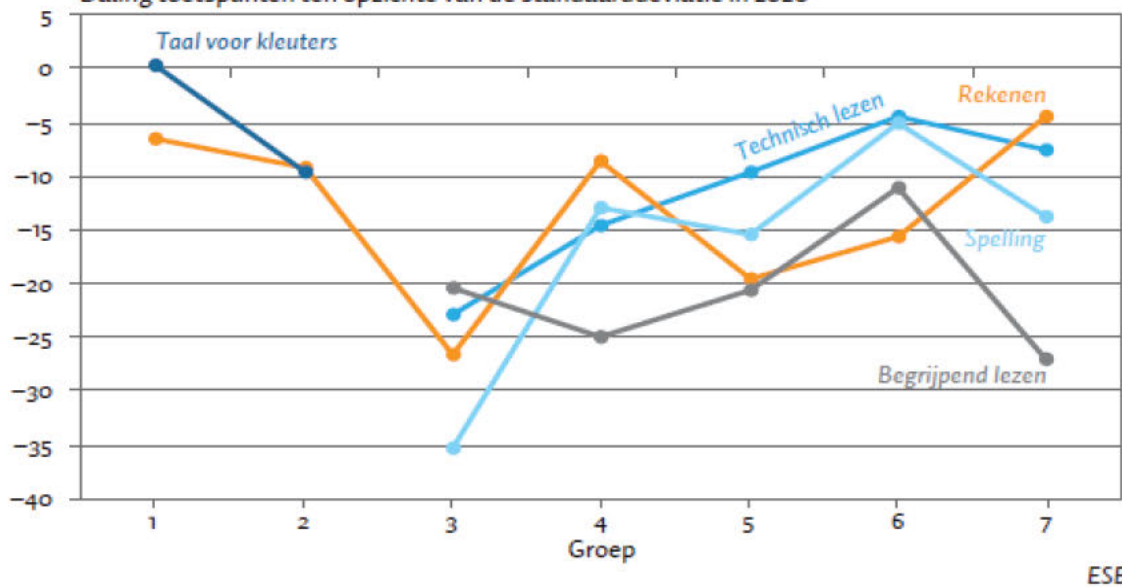
- De **uitgangpositie is goed** door opgebouwde buffers in de afgelopen jaren. De overheidsschuld bedroeg in 2019 ongeveer 49% van het bbp.
- In het **meest donkere scenario** van het CPB (nieuwe golven van besmettingen + vaccins die niet voldoende beschikbaar zijn of niet goed werken) loopt de overheidsschuld op tot 63,6% van het bbp in 2021.
- De **houdbaarheidsrisico's** van de Nederlandse schuld zijn **zeer beperkt**. De euro geldt als reservemunt en de schuld van Nederland ligt ver onder het eurozonegemiddelde. Het effect op het houdbaarheidssaldo is beperkt door het incidentele karakter van de uitgaven.
- Momenteel zijn de kosten van extra schuld laag. Echter moeten deze **middelen in de toekomst worden terugbetaald** (toekomstige generaties zijn de dupe van een hogere staatsschuld).
- De middelen die nu worden aangewend om de economie te ondersteunen als gevolg van contactbeperkende maatregelen hadden ook anders kunnen worden ingezet (**opportunity costs**).

3b Onderwijs (1): verband schoolsluiting en leerprestaties - 1

Effecten van de lockdown voor vijf vakken in groep 1 t/m 7, uitgedrukt in effect size

FIGUUR 1

Daling toetspunten ten opzichte van de standaarddeviatie in 2020

- Er zijn flinke onderwijsachterstanden opgelopen in het basisonderwijs gedurende de lockdown. In veel gevallen is een aanzienlijk deel van de normale leergroei in de twee maanden van de lockdown niet gerealiseerd.
- Vooral in groep 3 zijn de negatieve effecten groot. In de kleutergroepen is het effect veel kleiner en ook in de hogere groepen wordt een lager effect gevonden.
- Als het negatieve effect wordt vergeleken met de gemiddelde jaarlijkse leergroei, dan stijgt het effect juist in hogere groepen.
- Vooral voor begrijpend lezen is het effect in vergelijking met de leergroei zeer groot in de hogere groepen.
- Er is in veel gevallen geen verband gevonden tussen het niveau van de leerling en de invloed van de lockdown op de toetscijfers.

Bron: Meshcheriakova e.a., Schoolprestaties Limburgse basisschoolleerlingen door eerste lockdown flink geraakt, ESB, december 2020

3b Onderwijs (2): verband schoolsluiting en leerprestaties - 2

Andere onderzoeken laten vergelijkbare conclusies zien:

- **1 uur geen les staat grofweg gelijk aan 1 uur leerverlies.** Nederlandse basisschoolleerlingen hebben tijdens de sluiting in het voorjaar weinig tot geen progressie hebben geboekt. Het leerverlies is ongeveer 3 procentpunten of 0,08 standaarddeviaties. Leerverlies is met name het geval voor kinderen van laagopgeleide ouders. (Bron: Engzell e.a., Learning Inequality During the Covid-19 Pandemic, SocArXiv, 2020)
- **Leergroei bij leerlingen tijdens het afstandsonderwijs was minder dan andere jaren.** Geen verschillen tussen schoolinstellingen met hoge en lage achterstandscore. (Bron: Cito, Het effect van afstandsonderwijs op leerresultaten in het PO, november 2020)
- **30% van de schoolleiders vreest blijvende achterstanden.** Scholen schatten dat gemiddeld 12% van de leerlingen extra hulp nodig heeft om de achterstand in te halen. Achter dit gemiddelde gaan grote verschillen schuil: op sommige scholen gaat het om meer dan 30% van de leerlingen. (Bron: Bron: Onderwijsinspectie, COVID-19-monitor: primair onderwijs – derde meting, 2020)
- **Gebrek aan fysiek persoonlijk contact resulteert in een demotivatie om actief te participeren in leeractiviteiten** (JRC Technical Report, 2020)
- **Twaalf werken les vanaf huis resulteert in 6% minder kennis** (VOXEU, 2020b)
- **COVID-19 kan resulteren in een verlies van 0,3 tot 0,9 jaar aan onderwijs van kwaliteit** (World Bank Group, 2020)

NB: Onderzoek toont aan dat 10 dagen extra educatie test scores op het gebruik van hun kennis significant verhogen (VOXEU, 2020b)

3b Onderwijs (3): niet doorgaan eindtoets groep 8

- Het niet doorgaan van de eindtoets als Covid-maatregel heeft geleid tot lagere adviezen, waardoor het afgelopen cohort groep-8 kinderen ook lager zijn geplaatst dan eerdere niet door Covid beïnvloede cohorten.
- Deze maatregel heeft vooral nadelig uitgekapt voor kinderen met een lagere sociaaleconomische achtergrond.
- De lagere adviezen en lagere plaatsing zal zich mogelijk gaan doorvertalen in lagere behaalde diploma's in het voortgezet onderwijs en als gevolg daarvan in lagere bereikte vervolgniveaus, met negatieve consequenties voor de inkomens van de getroffen cohorten.

Bron: DUO, Rapport wegvallen eindtoets, 2020

Disclaimer: alhoewel de eindtoets dit schooljaar door gaat, is het goed mogelijk dat adviezen ook dit schooljaar lager zullen zijn door leerverlies in groep 7 (vorig schooljaar) en 8 (dit schooljaar) van het huidige groep-8 cohort, met nadelige gevolgen voor hun vervolgloopbanen in het voortgezet onderwijs.

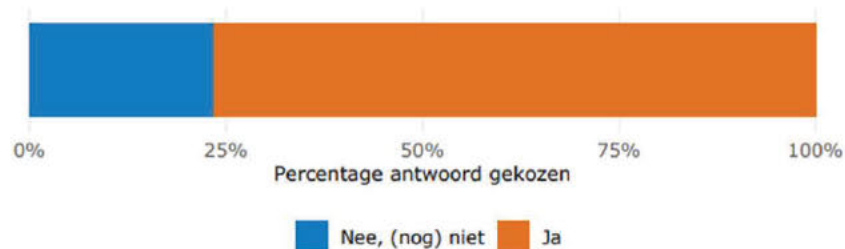
3b Onderwijs (4): monetisatie impact sluiting basisscholen voorjaar

- **Sluiting van basisscholen in het voorjaar zou structureel € 320 mln. kosten.**
Toelichting: Een maatregel in het PO die 0,08 standaard deviatie aan leerwinst oplevert, heeft een structureel inkomenseffect van 0,09 procent van de macro-loonsom (Bron: CPB, Kansrijk Onderwijsbeleid, 2020). Macro-loonsom in 2018 was € 369 mrd.
- **1/3 jaar gemist onderwijs komt voor Nederland neer op structureel € 12 mrd. lager BBP**
Toelichting: onderzoek toont aan dat scholieren in de klassen 1-12 (groep 1 basisschool tot klas 4 middelbare school) die getroffen zijn door de sluitingen (omvang: 1/3 schooljaar), gedurende hun hele leven ongeveer 3 procent lager inkomen kunnen verwachten. Dit betekent 1,5% lager jaarlijks BBP (Bron: OESO, The economic impacts of coronavirus covid-19 learning losses, 2020). Het BBP van Nederland was € 812 mrd. in 2019.

3b Onderwijs (5):

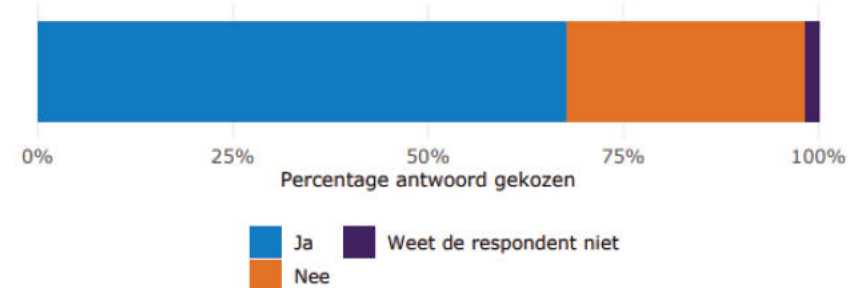
Het opstarten van onderwijs na een lockdown vereist grote inzet van docenten

Heeft de school na de zomervakantie acties ondernomen om in beeld te krijgen waar leerlingen staan in hun ontwikkeling?

n = 120

Heeft de school na de zomervakantie nieuwe maatregelen genomen voor specifieke groepen leerlingen?

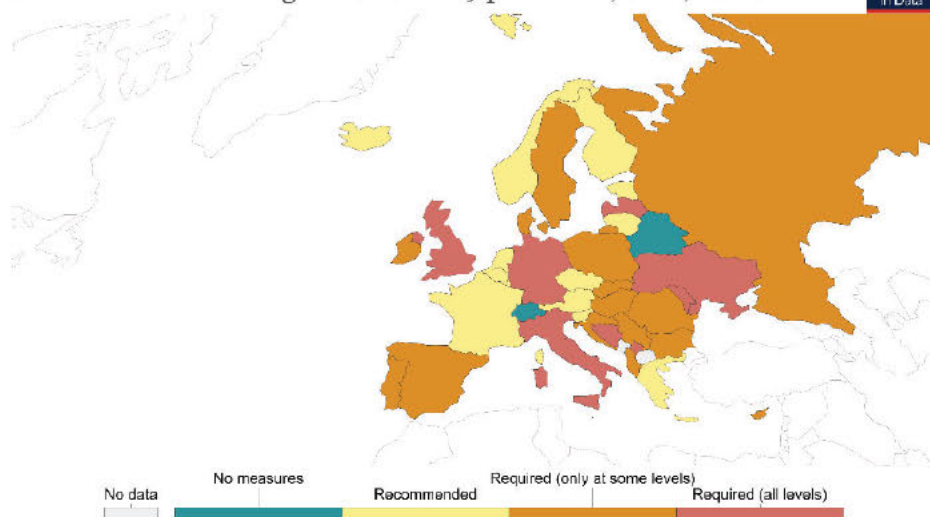
n = 118

Bron: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/afstandsonderwijs-tijdens-covid-19/documenten/publicaties/2020/11/24/covid-19-monitor-po-derde-meting>

3b Onderwijs (6): diverse aanpak scholen in EU

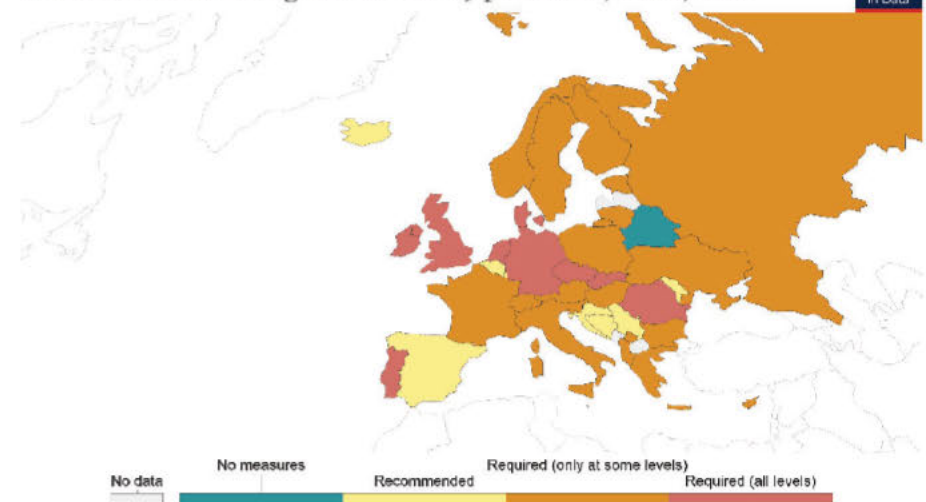
- In Europa hebben België, Italië, Zwitserland en Spanje tijdens de tweede golf de basisscholen en het voortgezet onderwijs (grotendeels) opengehouden. Zweden heeft de scholen gedurende de crisis nooit gesloten.

School closures during the COVID-19 pandemic, Jul 1, 2020

Source: Hale, Webster, Petherick, Phillips, and Kira (2020). Oxford COVID-19 Government Response Tracker – Last updated 2 February, 03:00 (London time)
Note: There may be sub-national or regional differences in policies on school closures. The policy categories shown may not apply at all sub-national levels. A country is coded as 'required closures' if at least some sub-national regions have required closures.
OurWorldInData.org/coronavirus • CC BY

School closures during the COVID-19 pandemic, Feb 1, 2021

Source: Hale, Webster, Petherick, Phillips, and Kira (2020). Oxford COVID-19 Government Response Tracker – Last updated 2 February, 03:00 (London time)
Note: There may be sub-national or regional differences in policies on school closures. The policy categories shown may not apply at all sub-national levels. A country is coded as 'required closures' if at least some sub-national regions have required closures.
OurWorldInData.org/coronavirus • CC BY

3b Samenleving (3): kwetsbare jongeren

De grootste zorgpunten bij kwetsbare jongeren:

- Het wegvallen van school of dagbesteding en daarmee het ontbreken van dagstructuur met als gevolg verveling, angst, verergering van verslavingsproblematiek, agressie en eenzaamheid (59%)
- Het uit het zicht raken van jongeren (54%);
- Escalatie in een onveilige thuissituatie (48%)

Bron: MEE NL

Hoe kom je in contact?
Werkelijk in gesprek
gaan is slecht mogelijk
met beeldbellen.

Ambulant begeleider

De groep die
onzichtbaar is en
geen hulp vraagt.

Office manager

Het emotionele
welzijn van jongeren
in gesloten instellin-
gen en dat van hun
ouders.

Trainer/
ervaringskundig ouder

Verborgen eenzaamheid, problemen thuis en
geen mogelijkheid die te ontvluchten.

Buurtwerker

Dat ze vereenzamen,
niet weten wat ze
moeten doen en daar-
om het verkeerde pad
op gaan.

Onderwijsassistent

Dat ze geen of weinig
structuur hebben.
Dat maakt de kans op
bijvoorbeeld game-
verslaving groter.

Projectleider

Dat jongeren niet om
kunnen gaan met
deze vrijheden en
zo overlopen in hun
emoties.

Senior begeleider

Jongeren raken
uit zicht en raken
mogelijk ook de
motivatie om
begeleiding te
accepteren kwijt.

Persoonlijk begeleider

Dat er te weinig
mogelijkheden zijn
op de arbeidsmarkt;
participeren wordt
moeilijker.

Jobcoach

Het goed zicht krijgen
op de veiligheid van
jongeren, zowel in
de thuissituatie als
daarbuiten.

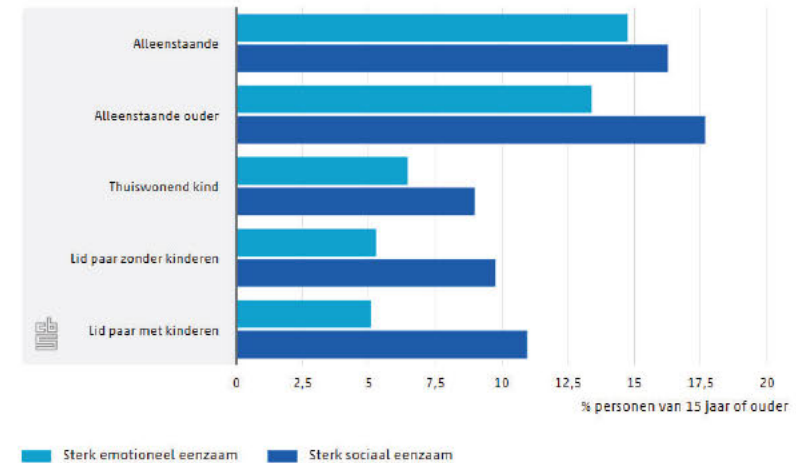
Gezinsmanager

3b Samenleving (8): eenzaamheid

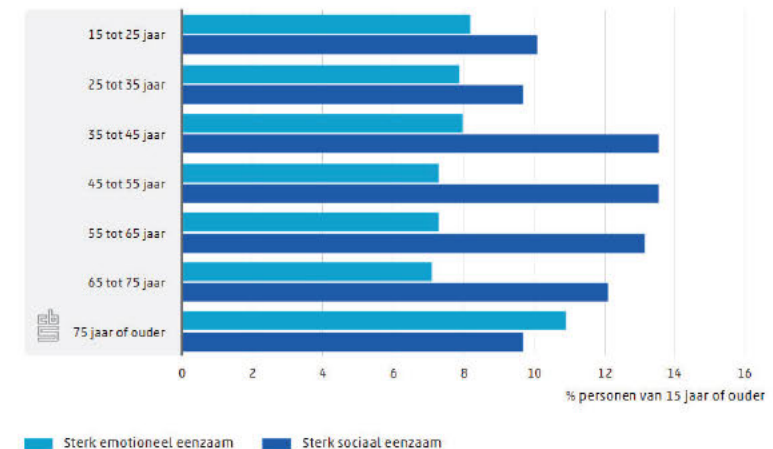
- De contactbeperkende maatregelen leiden voor bepaalde mensen tot (meer) eenzaamheid.
- Eenzaamheidsstatistieken van voor de lockdown zijn slechts beperkt bruikbaar, omdat groepen die voor de coronacrisis een actief sociaal leven hadden mogelijk extra worden geraakt.
- Anderzijds is het denkbaar dat mensen die al vatbaar waren voor eenzaamheid, door de contactbeperkende maatregelen verder vereenzamen.
- De cijfers over 2019 tonen een wisselend beeld:
 - Emotionele eenzaamheid komt het meest voor bij alleenstaanden en ouderen
 - Sociale eenzaamheid komt het meest voor bij alleenstaanden en mensen boven de 35 jaar.

Bron: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/13/bijna-1-op-de-10-nederlanders-voelde-zich-sterk-eenzaam-in-2019>

Eenzaamheid naar positie in het huishouden, 2019

Eenzaamheid naar leeftijd, 2019

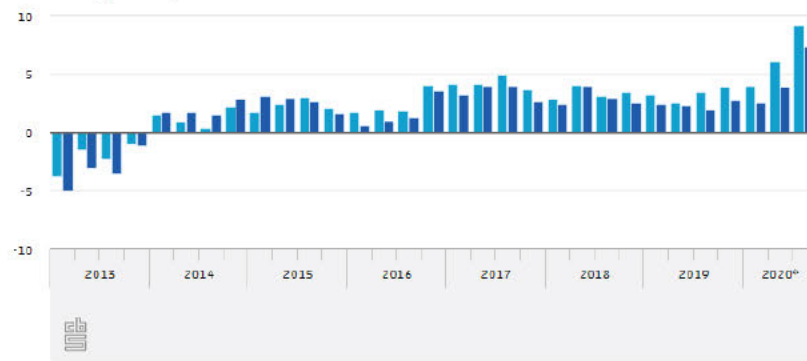
3. Toedeling effecten naar oorzaken

- c) Wat komt door een (al dan niet duidelijke) mix van verspreiding en maatregelen?

3c Economie (1): detailhandel

Omzet detailhandel¹⁾ (koopdaggecorrigeerd)

% verandering t.o.v. een jaar eerder

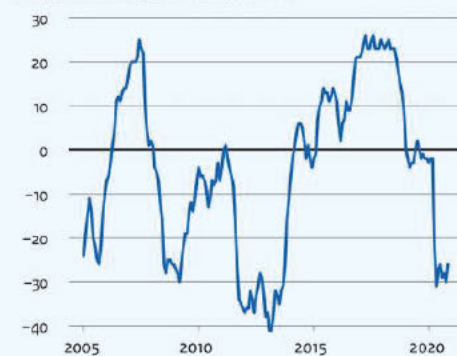
■ Omzet ■ Volume

¹⁾ excl. apotheken en tankstations
* voorlopige cijfers

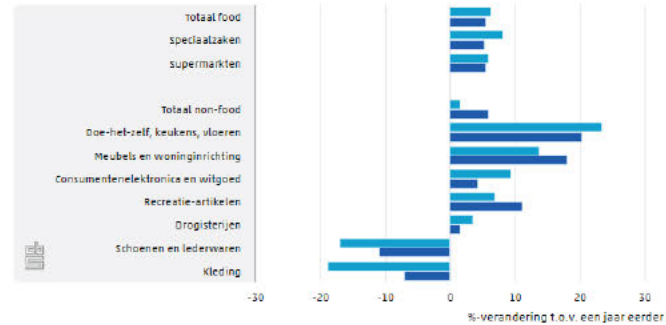
Bron: www.cbs.nl

Consumentenvertrouwen

saldo positieve en negatieve antwoorden in %

Omzet deelbranchen detailhandel* (koopdaggecorrigeerd)

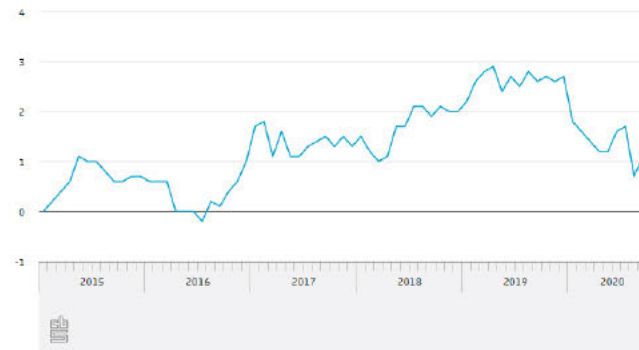

■ Oktober 2020 ■ September 2020

* exclusief tankstations en apotheken

Consumentenprijsindex (CPI)

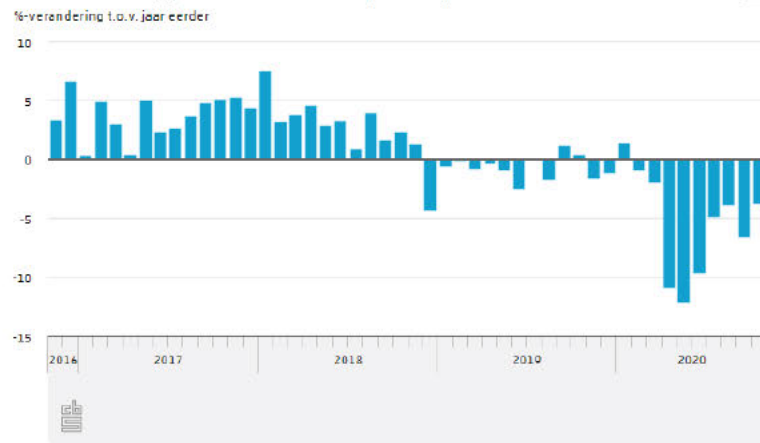
% verandering t.o.v. een jaar eerder

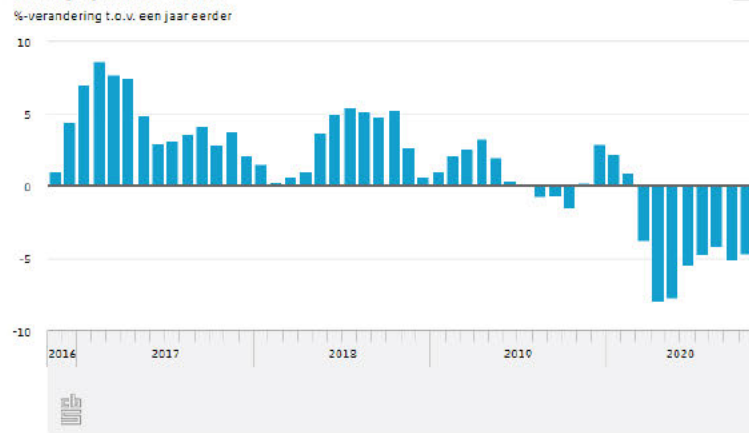
De detailhandel heeft in oktober 7,1 procent meer omgezet dan in oktober 2019. Het verkoopvolume lag 4,7 procent hoger. Zowel de foodsector als de non-foodsector realiseerde een hogere omzet. Daarnaast is online 48,1 procent meer omgezet.

3c Economie (2): industrie

Gemiddelde dagproductie industrie (volume)

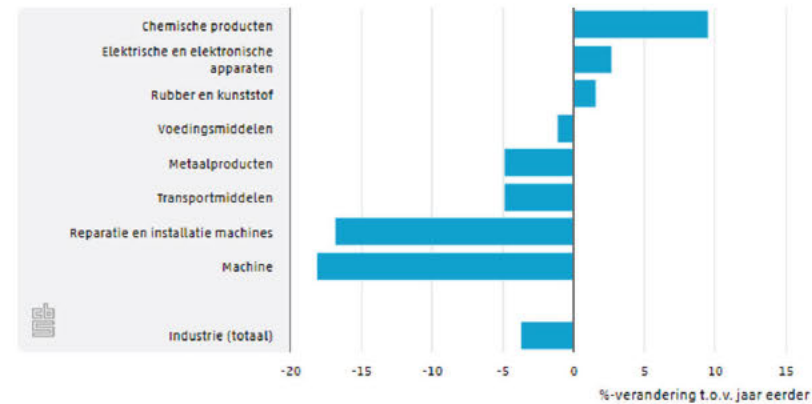

Afzetprijzen industrie

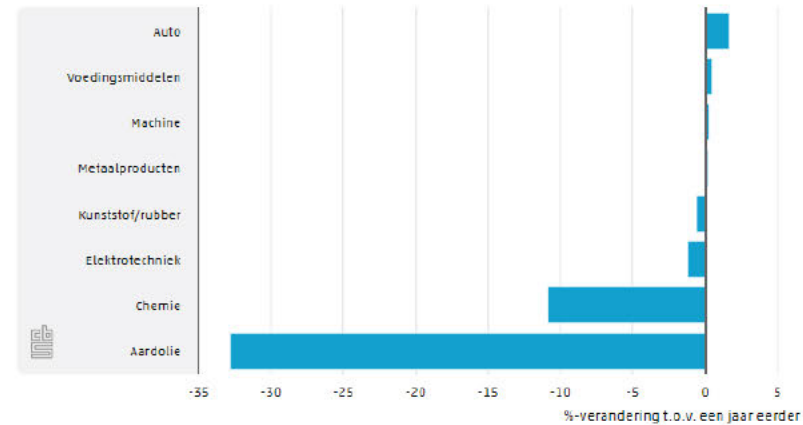
Bron: www.cbs.nl

Gemiddelde dagproductie industrie (volume) naar bedrijfsklasse, oktober 2020

De genoemde bedrijfsklassen in de grafiek zijn goed voor bijna drie kwart van de industriële productie

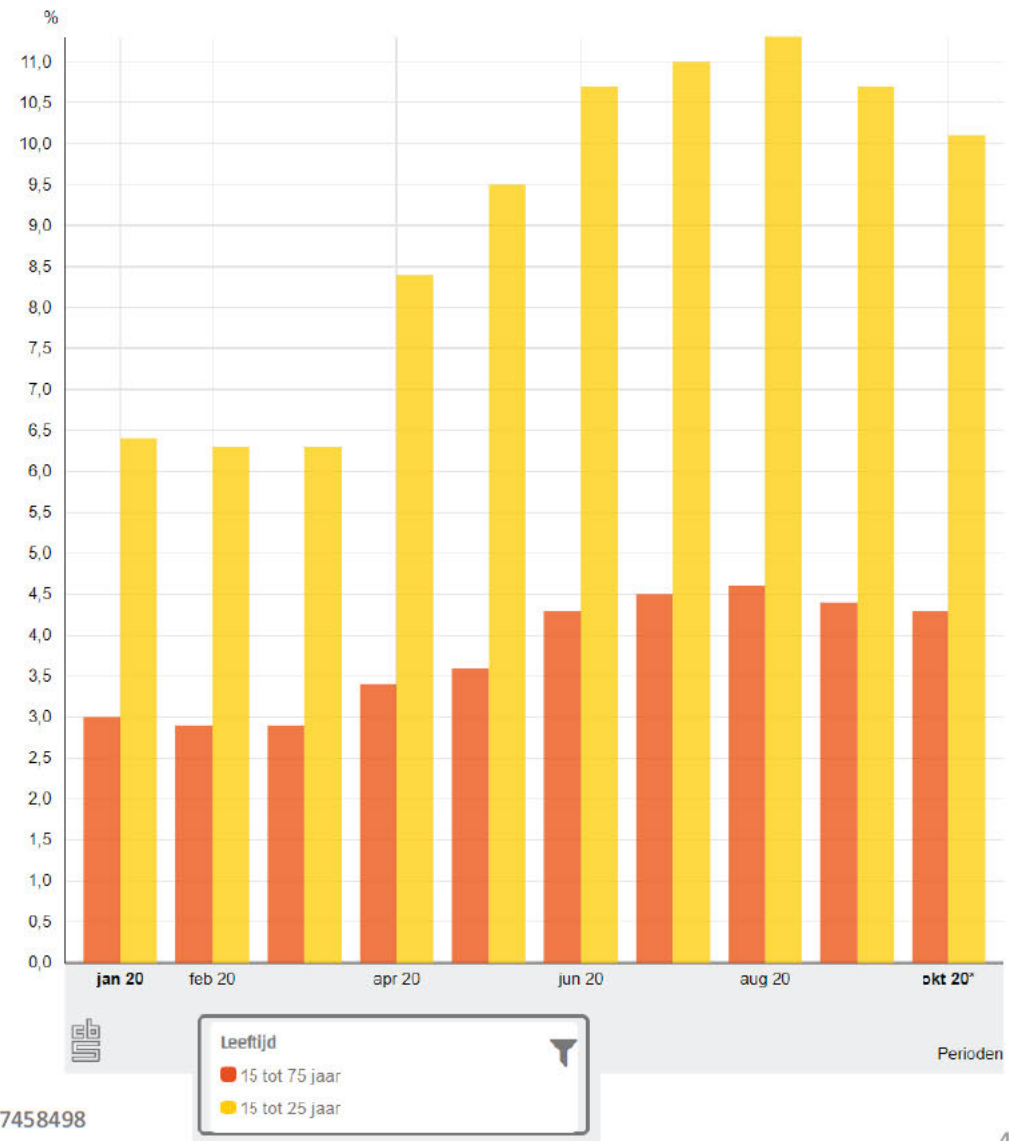
Afzetprijzen industrie naar bedrijfsklasse*, oktober 2020

*de acht genoemde bedrijfsklassen zijn samen goed voor bijna 80 procent van de industrie

3c Samenleving (1): jeugdwerkloosheid

- De coronacrisis leidt tot een hogere werkloosheid onder alle leeftijdsgroepen.
- De toename is echter het grootst onder jongeren (15 tot 25 jaar).
- Dit maakt dat jongeren gemiddeld genomen financieel meer worden geraakt door inkomensverlies dan andere leeftijdsgroepen.
- Dit kan bij een deel van deze groep bovendien negatief doorwerken op de langere termijn door blijvende achterstand in loopbaan- en salarisontwikkeling.

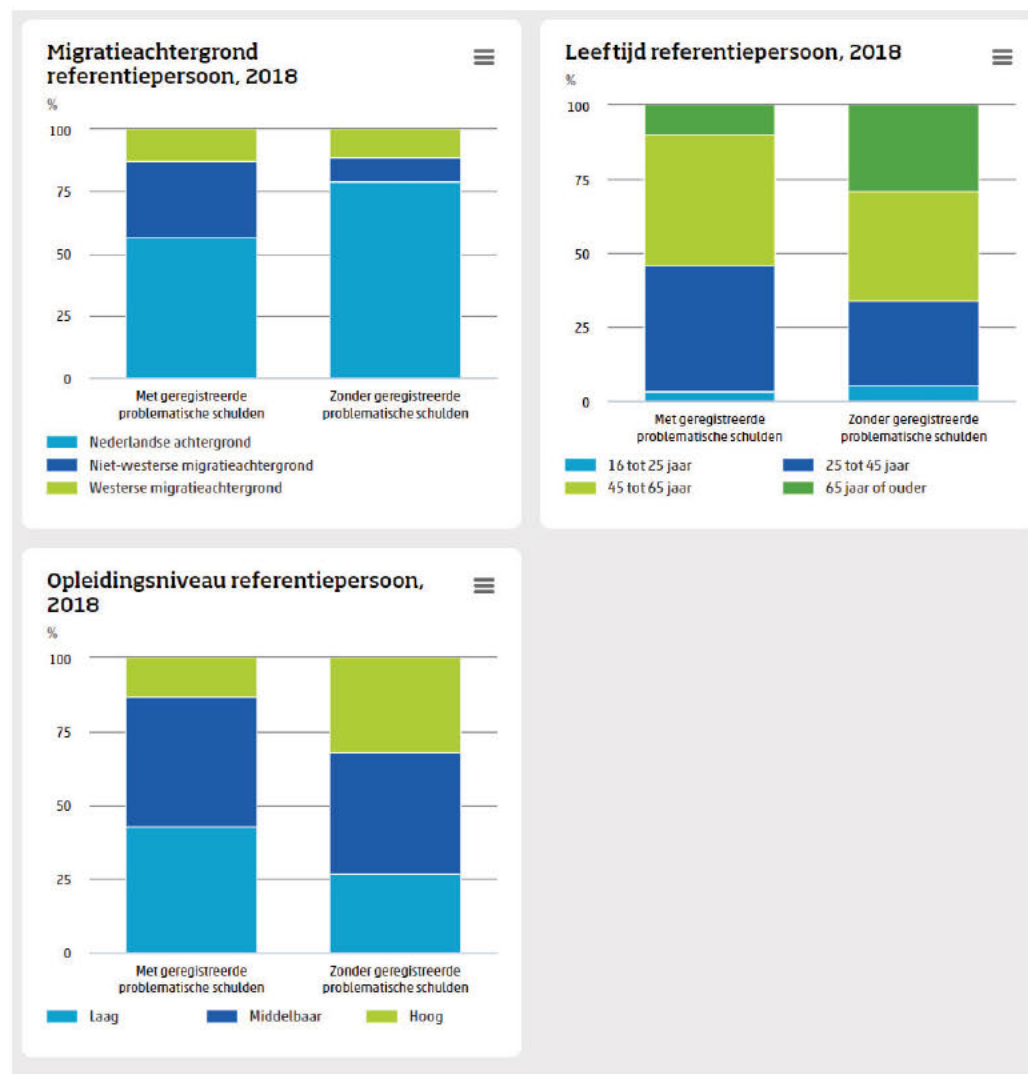
Bron: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/80590ned/barv?dl=3B754&ts=1607627458498>

3c Samenleving (2): kwetsbare groepen

- Situatie sommige groepen was voor corona al ernstig, is door de crisis verergerd, perspectief op lange termijn ontbreekt. Nu ingrijpen kan verder afglijden/nieuwe kwetsbaren/tussen wal en schip/littekeneffecten voorkomen
- Analyses SCP, SER, CPB etc. kijken naar toekomstige kwetsbaarheden
- Interdepartementale samenwerking om flankerend beleid te ontwerpen (voorstellen volgen zsm)
- Flexwerkers, zelfstandigen/zzp, armoede/schulden (PM overleg), jongeren/schoolgaanden en -verlaters, GGZ-problematiek

3c Samenleving (3): problematische schulden

- Coronacrisis vergroot het risico op problematische schulden op verschillende manieren, bijvoorbeeld:
 - Inkomensterugval door verlies van werk
 - Onderwijsverlaters die moeilijker aan werk komen
 - Psychische problemen, als gevolg van verlies van werk of gebrek aan sociale interactie.
- Bepaalde groepen in de samenleving lopen over het algemeen meer risico op problematische schulden:
 - Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond
 - Leeftijdsgroep 25 – 45 jaar, in mindere mate ook 45-65 jaar
 - Lager opgeleiden

Bron: <https://dashboards.cbs.nl/v2/SchuldenproblematiekInBeeld/>